

VALTAISTUIN HORISONTISSA

Agrippinan ja Germanicuksen ideologinen vallankäyttö varhaisella keisarikaudella Tacituksen kuvaamana

Germanicus kääntyi sen jälkeen vaimonsa puoleen ja pyysi, että hän muistaen miestään ja heidän yhteisiä lapsiaan luopuisi ylpeydestään, alistuisi kohtalon ankariin säädöksiin ja välttäisi Roomaan palattuaan ärsyttämästä väkevämpiään kilpailemalla heidän kanssaan vallasta.¹

Roomalaisen sotapäällikkö Germanicuksen (15 eaa. – 19 jaa.) äkillinen sairastuminen ja kuolema olivat tragedia sekä hänen vaimolleen Agrippina vanhemmalle² (14 eaa. – 33 jaa.) että laajemmin Rooman valtakunnalle. Germanicus oli ollut yksi keisari Tiberiuksen valtaistuimen perijöistä, mutta hänen ennenaikainen kuolemansa vaikutti siihen, ettei julio-claudiaaninen dynastia voinut tarjota Tiberiuksen tyrannimaiseksi muuttuvan kauden jälkeen toivoa paremmasta huomisesta. Elämänkumppanin menettäminen muodosti vedenjakajan niin ikään Agrippinan vaiheisiin. Useiden vuosien aikana pohjustettu tulevaisuus keisarillisena puolisona jäi häneltä saavuttamatta.

Kertomus Germanicuksen kuolemasta oli aikakautensa suurimmaksi historioitsijaksi kutsutun senaattorin Publius (tai Gaius) Cornelius Tacituksen (n. 55–120) tulkinta tapahtumista. Tacituksen arvellaan aloittaneen kirjallisen toimintansa pääosin keisari Domitianuksen itsevaltaisen hallintokauden jälkeen, ja hänen kokemuksensa tuosta ajanjaksoista katsotaan vaikuttaneen hänen kuvaukseensa myös aiemmista keisareista ja etenkin Tiberiuksesta. Seikkaperäinen kertomus keisarin vastavoimana toimineiden Agrippinan ja Germanicuksen taipaleesta kohti valtaistuinta löytyy Tacituksen noin vuonna 116 julkaisusta teoksesta *Annales* ("Annaalit" eli vuosikirjat, suom. *Keisarillisen Rooman historia*). Se on merkittävin säilyneistä kirjallisista lähteistä koskien julio-claudiaanista aikaa ja tarjoaa roomalaishistoriikeista paitsi yksityiskohtaisimman, myös ajallisesti lähimpänä kirjoitetun kuvauksen Agrippinasta ja Germanicuksesta. Vallan käsittely on olennainen osa Annaaleita, joskin on hyvä pitää mielessä, että Tacituksen senaattoriasema heijastui hänen esitykseensä asioista. Tacituksen elinaikana yksinvaltiuteen pohjaava hallintomuoto oli

ollut voimassa noin sadan vuoden ajan. Hänen yhteiskuntaluokassaan ei ollut vielä unohdettu, että aiemmin vallassa oli ollut senaattoriaristokratia. Niin ikään lähteet, joita Tacituksen tiedetään käyttäneen Annaaleissa, ovat enimmäkseen senaattorisäädyn tuottamia (senaatin asiakirjoja, historiateoksia, muistelmia, elämäkertoja ja julkaistuja puheita).³ Tacituksen Annaalien alussa mainitsema periaate, ”vailla vihaa ja puolueellisuutta” (*sine ira et studio*), onkin järkevintä tulkita huomautukseksi siitä, ettei Tacituksella ollut henkilökohtaisia kytköksiä julio-claudiaanisen dynastian henkilöihin.⁴ Se ei ole tae objektiiviselle historiankirjoitukselle, eikä Tacitus epäröikään liioitella, vähätellä tai vihjailla käsitellessään Agrippinan, Germanicuksen tai heidän aikalaistensa vaiheita.

Kuten yleisemminkin antiikintutkimuksessa, Annaalit ovat samanaikaisesti sekä tutkimuskirjallisuutta että lähde aikakauteensa. Roomalaisen historiankirjoituksen tehtävä oli menneiden aikojen kertomisen ja analysoimisen ohella tarjota moraalisia esimerkkejä sekä viihdettä lähinnä yläluokan miehistä koostuvalle lukijakunnalleen. Tacitukselta löytyvät Germanicus ja Agrippina ovat kuvauksia historiallisista henkilöistä ja aikansa edustajista, mutta he ovat myös kaunokirjallisia henkilöihahmoja ja sellaisina osa Tacituksen kertomaa suurta tarinaa Rooman totuttelusta yksinvaltaan. Germanicus ja Agrippina eivät ole herättäneet tutkijoiden keskuudessa yleisesti ottaen niin suurta kiinnostusta kuin ylintä valtaa pitäneet pariskunnat – esimerkiksi Augustus ja Livia – vaikka heidän osansa Tacituksen Annaaleissa on kiistämättä suuri. Lisäksi suurin osa heitä koskevasta tutkimuksesta on kohdistunut Agrippinaan tai Germanicukseen yksilöinä ja jättänyt toisen osapuolen kohtuuttoman vähälle huomiolle. Agrippina ja Germanicus ovat myös poikkeuksellisen mielenkiintoisia hahmoja julio-claudiaanisen ajan henkilögalleriassa, sillä useimmat sivuhahmot havainnollistavat pääasiassa kulloisenkin keisarin ominaisuuksia, eivätkä henkilökuvat yleensä nouse stereotypioita ja karikatyyrejä pidemmälle.⁵

Tässä artikkelissa analysoin Tacituksen kuvausta Agrippinan ja Germanicuksen valta-asemasta ja heidän vallankäytöstään ajanjaksona Tiberiuksen valtaannoususta Germanicuksen kuolemaan (vuosina 14–19 jaa.). Germanicuksen on arvioitu olleen ainoa, jolla olisi ollut tarpeeksi kykyä, arvovaltaa ja suosiota Tiberiuksen syrjäyttämiseen.⁶ Myös Agrippinan roolin huomioiminen on olennaista jo lähtökohtaisesti, sillä avioliitto toimi tärkeänä työkaluna muun muassa johtavien yksilöiden julkisen kuvan luomisessa.⁷ Esitän artikkelissa, miten Germanicuksen ja Agrippinan nauttima suosio ja vaikutusvalta rakentuivat tuona aikana, millä keinoin he käyttivät valtaa ja miten he olivat itse vallankäytön kohteina Tacituksen kirjoittamien Annaalien selostuksen perusteella. Lisäksi huo-

mioin Tacituksen roolin vallankäyttäjänä. Tarkasteltaessa Agrippinan ja Germanicuksen suhdetta valtaan on mielekästä määritellä valta laaja-alaisesti käsittämään myös vaikuttamisen ilman dominointia, kuten esimerkiksi suostuttelun tai manipuloinnin avulla.⁸ Teoreettisena viitekehyksenä käytän sosiologi Michael Mannin esittämää valta-analyysia. Mannin mukaan valta on pohjimmiltaan kykyä tavoitella ja saavuttaa päämääriä ympäristön hallinnan kautta. Sen lähteet lepäävät painoarvoltaan vaihtelevissa ideologisissa, taloudellisissa, sotilaallisissa sekä poliittisissa suhteissa.⁹ Keskityn Mannin ideologisen vallan analyysiin, jonka avulla tutkin miten Tacitus käytti tätä nimenomaista valtaa. Hyödynnän myös antropologi Tracy L. Sweelyn esille nostamaa ajatusta kulttuuri-instituutioiden sekä ideologisten rakenteiden ja yksilöiden välisestä molemminpuolisesta vaikutussuhteesta.¹⁰ Yhteiskunnalliset rakenteet vaikuttavat yksilöiden käyttäytymiseen ja ajatteluun, mutta yksilöiden toiminta ylläpitää tai vaihtoehtoisesti muuttaa yhteiskunnallisia rakenteita.

Seuraan artikkelissani Michael Mannin jaottelua ideologisen vallan eri lähteistä. Aluksi käsittelen asioita, jotka roomalaiset mielsivät *merkittäviksi vallan oikeuttamisen* näkökulmasta ja sitä, miten Tacitus kuvaa Agrippinan ja Germanicuksen luovivan niiden suhteen. Sitten erittelen ajan *normistoa*, esimerkiksi käytökseen liittyviä sopivaisuussääntöjä siten kuin ne Annaaleissa ilmenevät. Lopuksi tarkastelen vallankäytön *esteettisiä ja rituaalisia käytäntöjä* Agrippinan ja Germanicuksen kuvausten yhteydessä.

Verenperinnöllä ja verenvuodatuksella valtaan?

Annaalien alussa Tacitus käy läpi Rooman ensimmäisen keisarin Augustuksen viimeisiä hetkiä ja tämän seuraajan valtaannousua. Augustuksen kuolema toi roomalaisten eteen uudenlaisen tilanteen, sillä keisari-instituutio oli vielä tuossa vaiheessa kaukana vakiintuneesta. Se kuitenkin selvisi ensimmäisen *princepsin* kuoleman yli, ja Rooman valtiomuodoksi jäi yksinvaltius. Yli kolmekymmentä vuotta hallinnut Augustus oli tuonut rauhan uuvuttavan sisällissotakauden jälkeen, eivätkä roomalaiset Tacituksen mukaan pohtineet paljoakaan itse järjestelmän vaihtamista vaan keskittyivät keisarin mahdollisten seuraajien panetteluun.¹¹ Augustuksella ei ollut biologisia poikia, joten vaihtoehtoja uudeksi *princepsiksi* oli useita ennen virkaan sittemmin noussutta Tiberiusta.

Ylimystön valtakamppailussa oli kyse tärkeästä asiasta. Vallankäytössä nousevat avainasemaan ne jotka määrittelevät, mikä on merkittävää. Mannin mukaan me tarvitsemme merkityksen kategorioita ja käsitteitä, koska ihmiset eivät kykene ymmärtämään maail-

maa eivätkä toimimaan siinä pelkästään suoraa aistihavaintoa käyttämällä.¹² Tämän tutkimuksen käsittelemänä aikana vallankäyttäjät tekivät syntyperästä merkityksellisen kategorian. Mahtisuvut julistivat periytyvänsä kulttuurinsa perustajista, olivat nämä sitten jumalia, sankareita tai muuten kunnostautuneita.¹³ Roomassa Juliusten suku levittikin tarinaa, jonka mukaan Augustus kuului kaupungin perustaneen myyttisen troijalaisheerosen Aeneaan jälkeläisiin. Augustuksen kuoltua ja tultua julistettua jumalaksi hänestä tuli myös nopeasti se henkilö, jonka sukulaisuudella eliitti ylvästeli.

Syntyperän merkitys hyödytti kuitenkin epätasaisesti dynastian jäseniä. Tacitus kirjoittaa Tiberiuksen toivoneen, että ”häntä pidettäisiin henkilönä, jonka valtio oli valinnut ja kutsunut virkaansa”.¹⁴ Tiberius ei nimittäin ollut verenperintönsä puolesta yhtä ansioitunut ehdokas kuin adoptiopoikansa Germanicus. Tämä oli syntyjään Augustuksen sisarentyttärenpoika, mutta hän oli lisäksi naimisissa Augustuksen tyttärenyttären Agrippinan kanssa. Keisariperheen naiset olivat nousseet tärkeään asemaan, sillä Augustuksella ei ollut poikia ja dynastian jatkuminen riippui hänen naispuolisista sukulaisistaan. Augustus päätyikin järjestämään suvun sisällä useita avioliittoja ja adoptioiteja. Tarkoituksena oli tuottaa keisarille lapsenlapsenlapsia, jotka olisivat sukua paitsi Augustukselle itselleen, myös hänen toiselle vaimolleen, Claudiusten mahtisuvun Livialle. Tällainen sukujärjestely toi yhteen Agrippinan ja Germanicuksen, joka oli Livian pojanpoika. Toinen Augustuksen järjestämä perijäpariskunta muodostui Germanicuksen sisaren Livillan¹⁵ ja Tiberiuksen pojan Druksen liitosta, mutta tätä perijäpariskuntaa ei Tacitus juurikaan käsittele Annaaleissa.

Yhteistä Druksen ja Germanicuksen avioliitoille oli se, että niissä vaimo oli aviomiestä korkeampaa syntyperää, ja naisten kautta miehet saivat lisäpontta asemilleen perimysjärjestyksessä.¹⁶ Dynastian sisäiset avioliitot toivat lisäksi läheisyyttä sen jäsenten välille.¹⁷ Antiikin ajan naisiin erikoistunut historiantutkija Judith P. Hallett pitää Germanicuksen sisaren naittamista Drukselle miesten välisen siteen vahvistamisena ja muistuttaa lankoussuhteen luomisen olleen jo tasavallan aikoina toimiva tapa lisätä luottamusta mahtimiesten välille.¹⁸ Tacitus kertooakin Germanicuksen ja Druksen eläneen ”hyvässä sovussa välittämättä kiistoista ympärillään”.¹⁹

Yhdentekevää ei myöskään ole se, että Tacitus kuvaa Agrippinan ja Germanicuksen yhteiselon olleen poikkeuksellisen onnistunutta. Dynastian jatkuminen ja sitä edellyttävä *concordia*, aviollinen harmonia keisarillisten puolisoitten välillä, miellettiin tärkeäksi Rooman kansalaisten hyvinvoinnin kannalta.²⁰ Toisaalta keisariperheen oli hankala vedota

ihmisten enemmistöön korostamalla *concordiaa*, sillä kansalaiset saattoivat pitää sitä vain keisarin henkilökohtaisten etujen korostamisena.

Roomalaisessa yhteiskunnassa poliittiset ja muut vaikutusvaltaiset julkiset virat olivat pääasiassa varattu miehille, joten naisten kohdalla syntyperä oli tärkeimpiä arvovalan tuojia.²¹ Annaaleista saa sellaisen käsityksen, että Agrippina oli hyvin tietoinen statuksestaan ja hänelle sitä myötä kuuluvista oikeuksista. Tacitus kertoo useita tapauksia, joissa Agrippina toi syntyperäänsä esille halutessaan pitää oman päänsä, tosin vaihtelevalla menestyksellä. Huipentumana tälle on Agrippinan ja Tiberiuksen sananvaihto vuodelta 26 – seitsemän vuotta Germanicuksen kuoleman jälkeen – jossa Agrippina luonnehtii itseään Augustuksen ”jumalaisesta verestä syntyneeksi” (*caelesti sanguine ortam*) ja ”todelliseksi kuvaksi” (*imaginem veram*). Tiberiukseen tämä ei kuitenkaan vaikuta tehneen toivottua vaikutusta, sillä Tacitus kertoo hänen vastanneen Agrippinan uhitteluihin toteamalla ”se, että sinä et hallitse, ei ole vääräys sinua kohtaan”.²²

Verenperintöön pohjaavaa auktoriteettia haki myös Germanicus, vaikkei hänen syntyperänsä ollut yhtä korkea kuin Agrippinan. Germanicuksella oli kuitenkin sukulinkei jumalaksi korotettuihin Caesariin ja Augustukseen, ja Tacitus ilmoittaa hänen käyttäneen tätä hyväkseen pyrkien rauhoittamaan keisarinvaihdoksen yhteydessä kapinoimaan ryhtyneitä legioonalaisia.²³ Myös Germanicuksen suhteellisen nuorena menehtyneen Drusus-nimisen isän muistossa oli tehoa. Tacituksen selonteon perusteella Germanicus onnistui innostamaan alaisuudessaan olevia sotilaita puheella, johon hän oli sisällyttänyt maininnan myös isänsä sotaretkistä alueella.²⁴ Antiikintutkija Anthony A. Barrett onkin sitä mieltä, että Drusus loi saavutuksillaan ja karismallaan perustan poikansa suosiolle sekä kestävän linkin pohjoisen legioonien ja keisariperheen välille. Lisäviehätystä isälle ja pojalle toi usko heidän tasavaltalaismielisyydestään, joskin Barrettin arvioiden mukaan mikään Germanicuksen toimita tai urakehityksessä ei anna viitteitä siitä, että hän olisi aikunut valtaan päästyään palauttaa Roomalle vanhan hallintomuodon.²⁵ Vaikka Drusus oli kuollut Germanicuksen ollessa vasta kuusi- tai seitsemänvuotias, ei Tacitus kyseenalaista isän aatemaailman periytymistä pojalle.²⁶ Antiikissa uskottiin nimenomaisesti isän henkisten kykyjen periytvän lapsille, eikä jälkikasvu epäroinyt tuoda esille isänpuolista perintöään.²⁷

Näin Tacituksen selonteosta päätellen tapahtui myös naisten kohdalla. Augustuksen kuolemaa seuranneiden legioonalaiskapinoiden yhteydessä Agrippina perusteli aikeitaan jäädä legioonien pariin muistuttamalla olevansa jumalaksi korotetun Augustuksen jälke-

läinen ja kykenevänsä sikäli selviytymään vaarallisistakin tilanteista. Kapinoivat sotilaat näyttäytyivät muille kuitenkin huolestuttavana uhkana, ja Germanicus joutui taivuttelemaan vaimoaan ennen kuin tämä suostui lähtemään muiden leirin ylhäisönaisten ja lasten kanssa turvaan. Tacitus kertoo tilanteen päätteeksi legioonalaisten alkaneen tuntea sääliä ja häpeää muistettuaan Agrippinan sukulaisuuden sotapäällikkönä toimineeseen isäänsä Agrippaan ja isoisäänsä Augustukseen. Tätä myös Germanicus hyödynsi puhuessaan legioonalaisille vaimonsa lähdön jälkeen.²⁸

Kapinan raukeaminen Agrippinan väliintulon jälkeen oli paitsi henkilökohtainen voitto Agrippinalle myös Germanicuksen arvovallalle äärimmäisen tärkeää. Hänen maineelleen olisi ollut ikävä seuraus, ellei hänen alaisuudessaan olleiden legioonien kapinointia olisi saatu tukahdutettua.²⁹ Tilanteen vakavuutta korostaa armeijan merkitys roomalaisille. Mann esimerkiksi pitää sitä Rooman ydininstituutiona.³⁰ Hän arvioi, että Augustuksen aikana *princepsin* valta ei ollut riippuvainen kansalaisyhteiskunnasta, vaan Augustuksen sotilasliittolaisten ja alaisten uskollisuudesta.³¹ Ei olekaan ihme, että Augustuksen seuraajan valtaannousuprosessissa Tacitus kertoo huomiota kiinnitetyn myös senhetkisiin sotapäälliköihin. Germanicuksella oli Augustuksen kuolinhetkellä Germaniassa alaisuudessaan useita legioonia sekä suuret liittolaisjoukot. Tacituksen mukaan Tiberius epäroi keisariksi julistautumista, sillä Germanicus oli kansan parissa hyvin suosittu, ja Tiberius pelkäsi hänen ”pitävän parempana valtaistuimen hallintaa kuin sen odotusta”.³²

Tutkijat ovat suhtautuneet vaihtelevasti Tacituksen esitykseen asioista. Antiikintutkija Ronald Martin on sitä mieltä, että arvio Germanicuksen tuottamasta uhasta oli pelkästään Tacituksen tulkintaa.³³ Antiikintutkija A.J. Woodman katsoo kuitenkin, että Germanicuksen ja hänen armeijansa muodostama uhka oli perusteltua ottaa vakavasti niin kauan kuin hänen aikeensa olivat epäselviä.³⁴ Tacitus kertoo niin ikään kapinoimaan ryhtyneiden sotilaiden uskoneen, ettei ”Germanicus tulisi sietämään toisen miehen ylivaltaa”, ja ilmaiseen valmiutensa tukea häntä, mikäli hän ryhtyisi tavoittelemaan valtaistuinta. Germanicuksen reaktio ehdotukseen oli kuitenkin ehdottoman kielteinen.³⁵ Martin on todennut, että Germanicus ei voinut käyttää tilaisuuden tuomaa suoraa (vaikutus)valtaa keisariin päätettyään vahvistaa uskollisuutensa Tiberiukselle.³⁶

Sotajoukkojen hallinnan tuoman aktuaalisen merkityksen lisäksi asiaan liittyi myös sosiaalista arvostusta. Vaikka Germanicus jätti tavoittelematta ylintä valtaa itselleen, hänen asemansa Germaniassa olevien legioonien johdossa takasi hänelle suosiota ja arvovaltaa roomalaisten parissa. Kuvaavaa on, että Tiberiuksen kutsuessa Germanicuksen

takaisin Roomaan paria vuotta myöhemmin hänen yksi perusteensa oli, että Germanicuksen oli annettava velipuolelleen Drusukselle ”mahdollisuus kunnostautua”. Germania oli tuolloin ainoa paikka, jossa Drusuksella oli tilaisuus ansaita voittajan titteli.³⁷ Roomasta oli tehnyt menestyksekkään imperiumin sen hallitsijoiden kyky valloittaa uusia alueita, mutta myös taito pitää saadut alueet hallussaan. Rajaseutujen kysymys oli jatkuvasti ajankohtainen.³⁸ Asian tärkeyttä heijastaa osaltaan myös Tacituksen Germanicuksen sotaretkille suoma suuri huomio. Tutkijat ovat pitäneet sotaretkien roolia ylikorostuneena ja kaunisteltuina, esimerkiksi suhteessa muihin tuonaikaisiin sotapäälliköihin ja heidän toimintaansa. Germanicuksen sankarillisten seikkailujen selostaminen antoi kuitenkin Tacitukselle tilaisuuden vahvistaa tämän hahmoa.³⁹ Germanicuksen velipuolen Druksen vaiheita kapinoiden legioonien parissa tai sotaretkillä ei Tacitus noteeraa ollenkaan samassa mittakaavassa. Voisi olla myös mahdollista, että Drusus ei yksinkertaisesti muodostanut Tiberiukselle niin suurta vastavoimaa kuin Germanicus. Drusus oli Tiberiuksen oma poika eikä ilmeisesti nauttinut yhtä suurta kansansuosiota kuin Germanicus. Martinin arvion mukaan Germanicus oli ainoa, jolla oli tarpeeksi kykyä, arvovaltaa ja suosiota syrjäyttää keisari.⁴⁰

Joka tapauksessa Germanicus kykeni Annaalien perusteella johtamaan joukkojaan sangen menestyksekkäästi muutamista takaiskuista huolimatta.⁴¹ Tacitus kertoo seikkaperäisesti, kuinka Germanicus hyödynsi sotilaidensa intoa hyvittää kapinointi ja päätti hyökätä vihollisheimojen kimppuun. Hän vahvisti armeijan taisteluhenkä ja kuuliaisuutta itselleen kiertelemällä joukkojen parissa sekä avustamalla sotilaita omista varoistaan. Oman mainintansa ansaitsee Germanicuksen päätös käydä hautaamassa kuusi vuotta aiemmin lähialueella surmattujen Varuksen legioonalaisten luut. Woodman toteaa, että kyseinen tappio oli ollut roomalaisille poikkeuksellisen kova kolhu, jota surtiin pitkään.⁴² Tacitus kertoo, että kaatuneiden legioonalaisten näkeminen ja hautaaminen synnyttivät Germanicuksessa sekä hänen miehissään suurta surua ja halun kostaa Varuksen legioonien kohtalo germaaniheimoilte. Hanke olisi lisännyt Germanicuksen suosiota roomalaisten parissa, mutta sotaoperaatiot alueella jäivät kesken Tiberiuksen kutsuttua Germanicuksen takaisin Roomaan.⁴³

Tacituksen selonteosta käy selvästi ilmi, että Agrippinan ja Germanicuksen valta-aseman perustana olivat heidän syntyperänsä ja sukulaisuussuhteensa. Roomalaisten aristokraattisessa yhteiskunnassa verenperinnöllä ja naimakaupoilla oli suuri merkitys. Se vaikutti vahvasti valtaapitävän suvun sisäisiin perhejärjestelyihin. Dynastian jäsenet saattoi-

vat myös itse käyttää avioliittoja edistääkseen ja oikeuttaakseen omaa henkilökohtaista asemaansa. Miesten suuremmasta yhteiskunnallisesta liikkumavarasta johtuen Germanicuksen ei tarvinnut turvautua ainoastaan syntyperän tuomaan arvostukseen, vaan hän saattoi kunnostautua roomalaisten silmissä sotasaavutustenkin kautta. Sotateema onkin vahvasti Annaaleissa esillä.

Moraaliseksi voittajaksi

Annaaleista löytyy Tacituksen välittämänä ajalle ominaisia moraalikäsitteitä, jotka koskivat niin eri yhteiskuntaluokkia, kansalaisuuksia kuin sukupuolia. Tuonaikaisessa historiankirjoituksessa ei moraalista kommentointia kavahdettu, vaan opettavien esimerkkien tarjoamisen hyvästä ja pahasta toiminnasta katsottiin olevan yksi genren tehtävistä.⁴⁴ Agrippinan ja Germanicuksen tapauksessa kaikki asianosaiset kuuluivat hallitsevaan roomalaiseen yläluokkaan ja ylläpitivät osaltaan dominoivan luokan ideologiaa. Sosiaalinen status kulki yhdessä tietynlaisten moraalikäsitteiden kanssa. Antiikintutkija Francesca Santoro L'Hoir on todennut, että yläluokkalaisten miesten ja naisten (*vir, femina*) käsitteet olivat kytköksissä tasavaltalaisiin hyveisiin, erityisesti isänmaallisuuteen, säästäväisyyteen, anteliaisuuteen sekä senaatin ja konservatiivisen valtionuskonnon puolustamiseen.⁴⁵ Huomattavimmaksi erottavaksi tekijäksi Agrippinan ja Germanicuksen kohdalla nousee eri sukupuolille sopivaksi katsottu käytös.

Agrippina ja Germanicus esiintyvät Annaaleissa monessa suhteessa tasavaltalaisihanteen mukaisina, ja tämä toi heille esimerkillisyydestä kumpuavaa auktoriteettia. Moraalin yhteiskunnallinen merkitys on Mannin valtateorian mukaan siinä, että yhteisesti jaetut normit ovat välttämättömiä vakaan ja tehokkaan sosiaalisen yhteistyön ylläpitämisessä. Näin ollen normeja monopolisoiva taho on vallankäytön kannalta keskeisessä asemassa. Valtaa ja sukupuolta tutkinut Tracy L. Sweely on myös kiinnittänyt huomiota yksilöiden rooliin kulttuuri-instituutioiden tuottamisessa.⁴⁶ Tacitus vahvistaa Agrippinan ja Germanicuksen toimilla sitä kuvaa, joka aikakauden ihmisillä oli valtaapitävistä. Roomattarilta odotettiin lukuisia hyveitä. Naisen oli oltava ystävällinen, myöntyväinen, rakastava, tasainen, uskollinen ja alamainen, mutta näitäkin enemmän tähdennettiin paheiden välttämistä. Naisten hyvä maine riippui pitkälti heidän siveellisyydestään (*pudicitia*) ja hedelmällisyydestään.⁴⁷ Agrippina kunnostautui molemmilla saroilla. Hänen avioliittoaan Germanicuksen kanssa kuvataan molemminpuolisen onnelliseksi ja uskolliseksi, ja he saivat

yhteensä yhdeksän lasta, joista kuusi selvisi aikuisikään asti. Näin Agrippinalla oli käytettävissään hyvämaineisuutensa tuoma status, eikä sen esille tuominen liene ollut haitaksi, etenäkään kun poliittisesti aktiiviset tai ”pahat” naiset kuvattiin usein seksuaalisesti löyhä-moraalisiksi.⁴⁸ Tacitus mainitsee, että Agrippinan ja Germanicuksen rauhoittaessa kapi-noivia legioonalaisia yhtenä ratkaisevana tekijänä oli sotilaissa puhjennut ”häpeäntunne ja sääli” Agrippinan tunnetun siveyden ja monien lasten tultua heidän mieliinsä.⁴⁹

Miesten hyveet eivät puolestaan olleet aivan vastaavanlaisella tavalla sidoksissa perhesuhteisiin tai seksuaalimoraaliin, vaikka niitäkin arvostettiin.⁵⁰ Ideaalimies oli ensisijaisesti asiallisen maskuliininen (viriili, älykäs, voimakas, kurinalainen), syntyisin hyvästä perheestä, sotilaallisesti taitava, maataomistava, poliittisen viran haltija ja luonnollista auktoriteettia ilmentävä. Rooman imperiumin oli luonut sen sotilaallinen mahti, ja sotilaalle sopiviin hyveisiin kiinnitettiin huomiota.⁵¹ Myös sodankäyntiin itseensä liit-tyi moraalinen aspekti. Tacituksesta useita teoksia julkaissut antiikintutkija Ronald Mel-lor toteaa, ettei Tacitus mieltänyt Augustuksen ja Tiberiuksen kausilla vallinnutta ulko-politiikkaa kunnolliseksi. Vanhoina, hyvinä tasavallan aikoina roomalaiset laajensivat rajojaan ja toivat aarteita valloitusretkiltään, mutta keisariajan alussa oli vain sisällissotia, joissa haaskattiin roomalaisten henkiä ja vaurautta. Muuttunut suuntaus toimi osoituk-sena moraalisesta heikkoudesta.⁵² Näin Germanicuksen pyrkimys valloittaa uusia alueita Germaniassa herätti epäilemättä vastakaikua niin hänen joukkojensa parissa kuin kansan syvissä riveissä, eikä olekaan ihme, että Tacitus sisällytti niistä runsaat kuvaukset Annaa-leihin.⁵³ Tacituksen mukaan liian suurella suosiolla oli kuitenkin hintansa: kateellisena adoptiopoikansa saavutuksista Tiberius kutsui Germanicuksen takaisin Roomaan ja kes-keytti tämän suunnitelmat jatkaa pidemmälle.⁵⁴ Hallett katsoo tapahtuman havainnollis-tavan hyvin tyypillistä tilannetta roomalaiseliitin parissa. Nuoren miehen fyysinen kyvyk-kyys oli niin arvossaan, että mahtimiesten aikuisten poikien kerätessä kunniaa sotatante-reilla ikääntyneiden isien itsetunto ja arvovalta saattoivat olla uhattuina heidän ollessaan kykenemättömiä vastaaviin saavutuksiin.⁵⁵ Sosiaaliset arvostukset ja rakenteet vaikuttavat myös ihmisten käyttäytymiseen, vaikkei niillä välttämättä olisikaan mitään päämäärää.⁵⁶

Yleisten sääntöjen mukaan pelaaminen ja systeemin seuraaminen eivät kuitenkaan ole aina edullisimpia tai järkevimpiä tapoja toimia. Agrippina ja Germanicus kykenivät molemmat myös astumaan sukupuolensa rajojen ulkopuolelle tilanteen sitä vaatiessa. Etenäkään Agrippinalle eivät hänen sukupuolelleen määritetyt rajoitteet vaikuta Annaa-lien perusteella merkinneen yhtä paljon kuin hänen syntyperästään juontuvat oikeudet

valtaan. Tacitus luonnehtii Agrippinan muistokirjoituksessa hänen harrastaneen ”miehisiä asioita”.⁵⁷ Esimerkkinä tällaisesta käytöksestä voi pitää Tacituksen aiemmin kertomaa tapahtumaa Agrippinan toimista Germanian-sotaretken erään kriisitilanteen tiimoilta, jolloin tämä ”voimakastahtoinen nainen” (*femina ingens amini*) paitsi esti strategisesti merkittävän sillan tuhoamisen myös toimi niinä päivinä ylipäällikkönä (*munia ducis*) ja jakoi vaatteita sekä siteitä niitä tarvitseville. Tacitus myös mainitsee Tiberiuksen huolestuneen asiasta ja epäilleen legioonalaisten suosion tavoittelun takana olleen jotakin.⁵⁸

Agrippinan toiminta on sikäläkin huomionarvoista, että Tacitus ei kerro hänen toiminsa herättäneen kritiikkiä muiden kuin Tiberiuksen taholta. Agrippina ei kuitenkaan ollut ainoa vaimo, joka seurasi miestään tämän ulkomaankomennukselle. Tilanne oli kuitenkin suhteellisen uusi keisariajalla Augustuksen puolison Livian ollessa ilmeisesti ensimmäisiä miehiään provinsseihin seuranneita naisia. Vaimojen oleskeluun miestensä luona ei suhtauduttu karsaasti, sillä vaihtoehtona oli jättää vaimo kotiin. Rooman jatkuvalla sotimisella ulkomailla ja naisten yhä lisääntyneellä taloudellisella ja sosiaalisella vapautumisella on mahdollisesti kausaalinen yhteys, sillä naisten holhoojat saattoivat olla pitkiäkin aikoja sotaretkillä. Roomalaiset miehet tunsivatkin erityistä huolta omilleen jätetystä naisväestä.⁵⁹ Silti toimeliaat naiset ulkomailla olivat joidenkin mielestä myös ongelmallisia. Tacitus kertoo yksityiskohtaisesti, kuinka vuonna 21 pidetyssä istunnossa senaattori Caecina Severus yritti tuloksetta saada läpi rajoitteita vaimojen matkustamiseen Italian ulkopuolelle. Hän päätti puheensa toteamalla, että ”[...] lait pitivät heitä [vaimoja] aikoinaan aisoissa, mutta nyt he kahleista vapauduttuaan hallitsevat koteja, tuomioistuimia ja nyt jo armeijaakin”.⁶⁰ Barrett on pannut merkille, että Caecina oli palvellut Germanicuksen alaisuudessa, ja arvelee, että tälle on mahdollisesti jäänyt jotain hampaankoloon Agrippinaa vastaan.⁶¹ Toisaalta antiikin ajan naisia ja perhettä tutkinut Suzanne Dixon huomauttaa, että tapana oli hyökätä miespuolisten vastustajien kimppuun näiden naiskontaktien kautta. Ajatuksena oli kyseenalaistaa sellaisen miehen arvo, joka ei kykene pitämään vaimoaan kurissa.⁶² Mahdollisesti Caecinan kohteena oli siis Germanicus, mikäli puheenvuoro ylipäättään kumpusi Caecinan kokemuksista Germaniassa. Toisena vaihtoehtona Caecinan purkauksen kohteeksi on pidetty Syyrian maaherran Gnaeus Pison puolisoa Planciaa, jonka operointi miehensä joukkojen parissa sijoittui ajallisesti huomattavasti lähemmäksi.⁶³ Tacituksen selostuksen perusteella Plancinan toimet eivät vaikuta lainkaan yhtä lailla ihailua herättäviltä kuin Agrippinan sankarillinen väliintulo vaikeassa tilanteessa.⁶⁴ Epänaiselliseksi mielletty käytös ei ollut haitaksi, kun se tehtiin suuremman

hyvän puolesta. Antiikintutkija Gunhild Vidén katsookin, että ero Agrippinan ja Plancinan välillä löytyy heihin yhdistetyistä motiiveista. Agrippina esti aatelisen syntyperänsä velvoittamana ja sen hengessä Rooman armeijaa tekemästä kunniatonta tekoa siinä missä Plancina pyrki peukaloimaan joukkojen uskollisuutta ja sotilaskuria.⁶⁵

Naisten oli siis tietynlaisissa olosuhteissa hyväksyttävää tai jopa suotavaakin käyttäytyä sukupuolelleen epäsovinnaiseksi mielletyllä tavalla. Tämä ulottui sellaisiinkin toimiin, jotka veivät naista lähemmäksi kammottua *dux feminaa*, valtaa käyttävää naista.⁶⁶ Toisin kuin kreikkalaiset, roomalaiset eivät nähneet naisia luonnostaan vastakkaisina sivistyneelle poliittiselle elämälle. Päinvastoin naiset olivat rajoitetun toimintakenttänsä sisällä aivan yhtä kykeneväisiä miesten kanssa palvelemaan valtiota ja heitä kunnioitettiin saavutustensa tähden.⁶⁷ Silti on hyvä muistaa, että yleisesti ottaen Tacituksen ihailemien tasavaltalaisperinteiden mukaan naisten esiintyminen julkisuudessa ja sekaantuminen politiikkaan ei ollut sopivaa. Valtapyyteet oli varattu miehille, ja heillä oli vaihtoehtoisia reittejä niiden saavuttamiseksi, kuten esimerkiksi politikoinnin tai sotilasuran kautta. Miehen rooli oli kuitenkin tässä suhteessa tiukkarajaisempi kuin naisten. Agrippinan ”miehekäs” käytös ei ollut hänelle häpeäksi, mutta Germanicukselle ei olisi ollut mairittelevaa tulla luokitelluksi ”naismaiseksi”.

Väheksyvä suhtautuminen ei kuitenkaan kerro koko totuutta. Arkeologi Suzanne M. Spencer-Wood korostaakin, että perinteisesti ”heikkoina” ja ”feminiinisinä” nähdyt, ei-dominoivat vallankäytön muodot, kuten keskustelu ja suostuttelu, voivat todellisuudessa olla tehokkaita, sillä ne eivät herätä vastustusta samassa mittakaavassa kuin pakottaminen, komentaminen tai kontrolloiminen.⁶⁸ Tacituksen mukaan Germanicus vaikuttaa ymmärtäneen tämän. Mahdollisesti kyse saattoi olla yksinkertaisesti Germanicukselle luonteenomaisesta tavasta ratkoa ongelmia. Tacitus kuvaa Germanicuksen käyttäytyneen useamman kerran roomalaisstandardein epämiehekkääksi mielletyllä tavalla yrittäessään saada Tiberiuksen valtaannousua seuranneet legioonalaishätyt tyrehdyttyä. Santoro L’Hoir huomauttaa myös, että Tacituksen Germanicukseen liittämä sana *comitas* (”ystävällisyys, hyvántahtoisuus, lempeys”) ei ole yksiselitteisesti kehuva, vaan se voi pitää sisällään myös ajatuksen liiallisesta pehmydestä. Kuten Santoro L’Hoir on pannut merkille, Germanicuksen kyynelehtimiset, teatraaliset vuodatukset ja itsemurhauhkaailut ovat selkeitä yrityksiä manipuloida joukkoja.⁶⁹ Ideologien kyky liikuttaa manipuloimalla ja moraalisesti pakottamalla seuraajiaan on yksi ideologisen vallan tekniikoista. Sotilaiden kapinointi oli kuitenkin vakava asia ja mahdollisesti riistäytymässä käsistä. Kapinallisten jul-

kiset julistukset ja jo otetut askeleet muodostivat tilanteen, josta paluu takaisin oli vaikeaa. Germanicuksen tahdikkuus hänen esittäessään kapinoinnin uudelleenpuhkeamisen syyksi jumalten vihan sotilaiden itsensä sijaan antoi joukoille tilaisuuden säilyttää kasvonsa, mutta Tacituksen selonteon perusteella sotilaat kuuntelivat ylipäällikkönsä puhetta enemmän ”hämmentyneinä kuin rauhoittuneina”.⁷⁰ Germanicuksen keisarin nimissä tekemiä lupauksia palvelusajan lyhentämisestä ja palkkojen maksusta ei kuitenkaan otettu vastaan yhtä laimeasti. Santoro L’Hoir katsoo, että Germanicuksen tekemät myönnytykset sotilaille auttoivat kapinan kukistamisessa, vaikka hänen toimintansa herättikin kritiikkiä.⁷¹

Mielenkiintoinen yksityiskohta, jonka Tacitus on valinnut kertomukseensa, on Germanicuksen päätyminen käyttämään kyynelten voimaa myös Agrippinaan, mikä vihdoin sai tämän lähtemään turvaan kapinoivien legioonalaisten leiristä.⁷² Roomalainen yläluokka ei perinteisesti pitänyt arvokkaana ilmaista kiintymystä perheenjäseniin avoimesti, vaikkakin *concordian* ihanne alkoi saavuttaa jalansijaa keisariajan myötä.⁷³ Esimerkkiä harmonisesta yhteiselosta näyttivät Augustus ja Livia, pariskunta, joiden liitto oli myös ilmeisen tasa-arvoinen.⁷⁴ Isänsä kuoltua Germanicus kasvatettiin keisariparin taloudessa, eikä olisi yllättävää, jos hän olisi tätä kautta saanut vaikutteita kiintymyksen osoituksiin. Toisin kuin Germanicus, Agrippina vaikuttaa käyttäneen kyynelkanaviaan säästeliäämmmin taivuttaessaan muita kannalleen. Ainoa kohtaus, jossa Tacitus kertoo tämän varsinaisesti itkeneen, on Agrippinan yrittäessä saada Tiberiukselta lupaa uudelleenavioitumiseen vuonna 26.⁷⁵

Naisten ja miesten rooleihin yhteiskunnassa liittyi myös moraalinen puoli, vaatimukset ja odotukset tietynlaisesta käyttäytymisestä. Yhteisesti jaetun normiston mukaan toimiminen toi arvovaltaa ja piti toisaalta samalla voimassa kyseistä normistoa. Silti liian jäykkä sukupuoliroolien seuraaminen ei erilaisten päämäärien saavuttamisen kannalta ollut aina käytännöllisin vaihtoehto, eivätkä Agrippinan tai Germanicuksen useat poikkeamat käytöskoodista vaikuta Annaalien perusteella laskeneen heidän yleistä arvostustaan.

Näyttävä vallankäyttö

Mannin mainitsema kolmas ideologisen vallan tekniikka kumpuaa esteettisistä ja rituaalisista käytännöistä. Laulu, tanssi, visuaaliset taiteen muodot ja rituaalit tuottavat mielihyvää ihmisille ja välittävät informaatiota epäsuorasti. Usein tämänkaltainen vallankäyttö on kytköksissä uskonnollisiin liikkeisiin, mutta myös valtioilla on omat kansaa yhdistä-

vät ja valtaapitävien asemaa oikeuttavat menonsa.⁷⁶ Antiikin Roomassa uskonnon ja politiikan yhteys näkyy selvästi, ja uskonnolliset virat olivatkin enimmäkseen vain yläluokkalaistaustaisten ja poliittisesti aktiivisten miesten ulottuvilla.⁷⁷

Myös Germanicus oli jumalaksi julistetun Augustuksen *flamen*-pappi, ja joistain hänen suorittamistaan uskonnollissävyyisistä rituaaleista on lyhyitä mainintoja Annaaleissa.⁷⁸ Periaatteessa Germanicuksen pappisvirka sisälsi julkisen näkyvyyden, arvovallan ja etuoikeuksien lisäksi myös rajoitteita, mutta, kuten Barrett huomauttaa, hänen uransa tai toimintansa ei vaikuta siitä paljoakaan häiriintyneen.⁷⁹ Tacitus kertoo Germanicuksen menneen muutta mutkitta Teutoburgin metsässä sotilaidensa kanssa hautaamaan Varuksen kuusi vuotta aiemmin kaatuneet legioonat. Tiberius ei kuitenkaan jakanut Germanicuksen suhtautumista. Tacitus kertoo hänen paheksuneen tapahtumaa ja mainitsee yhdeksi syyksi keisarin uskon siihen, ettei vanhaan auguurien pappiskuntaan kuuluvan ylipäällikön olisi tullut käsitellä kuolleita. Toisaalta Tacitus myös pohtii Tiberiuksen mahdollisesti pelänneen kuolleiden ja hautaamattomien legioonalaisten näkemisen vaikuttavan kielteisesti Germanicuksen armeijan moraaliin.⁸⁰ Suurin osa roomalaisista uskoi jonkinlaiseen kuolemanjälkeiseen elämään ja siihen, että se oli sidoksissa maallisten jäännösten hautapaikkaan. Kunnollisen hautauksen puutteen katsottiin johtavan kummitteluun ja epäonneen.⁸¹ Tämä kuitenkin tarkoitti myös sitä, että Germanicuksen suorittama ”viimeinen palvelus sotilaille ja heidän päällikölleen” oli tarkoituksenmukaista. Tacituksen selonteon perusteella sen vaikutukset armeijan taisteluhengen vaikuttavatkin kaiken kaikkiaan olleen enemmän innostavia kuin latistavia. Lisäpuhtia sotilaisiin toi myös Germanicuksen silloin tällöin käyttämä vetoaminen korkeampiin voimiin. Tacitus mainitsee, kuinka Germanicus näki erään myöhemmän taistelun alla mieluisan unen, jonka hän tulkitsti hyväksi enteeksi. Tämä yhdistettynä suotuisiksi osoittautuneisiin virallisiin ennusmerkkeihin toi mitä ilmeisimmin taisteluintoa niin Germanicukselle itselleen kuin sotilaille.⁸²

Taistelut päätyivätkin roomalaisille voitokkaasti, minkä kunniaksi Germanicus antoi pystyttää muistomerkin roomalaisten etenemiselle alueella. Muistomerkkien kaltaiset materiaaliset symbolit kuvastivat ja viestittivät valtaa, ja lisäksi ne myös oikeuttivat ja vakiinnuttivat sitä.⁸³ Roomalaisten parissa ainoastaan miesten sotasaavutukset eivät olleet juhlistamisen arvoisia, vaan myös naisen roolia äitinä kunnioitettiin. Tacitus jättää asian mainitsematta, mutta esimerkiksi Suetonius raportoi piirtokirjoituksista, jotka oli tehty Agrippinan synnytyksen johdosta Ambitarviumin kylän alttareihin.⁸⁴ Keisariaikana hallitsijasuvun naiset lisäsivät valtaansa tuomalla itseään esille sekä vanhan aatelissu-

vun jäsenenä että dynastisen tulevaisuuden kantajina. Lasten saanti mahdollisti jatkuvuuden.⁸⁵ Onkin tärkeää pitää mielessä, että vaikka hallitsijasuvun eri jäsenten välillä saattoi olla jonkinasteista kilpailuasetelmasta juontuvaa kitkaa, heillä kaikilla oli kuitenkin yhteisenä päämääränä suvun valta-aseman ylläpitäminen. Näin Tiberiuksen Germanicukselle ja Drusukselle myöntämät näytösluonteiset kunnianosoitukset, kuten gladiaattori-taistelut sekä juhla-kulkueet ja kuvapatsaat olivat eduksi myös Tiberiukselle ja julio-claudiaaniselle dynastialle.⁸⁶ Vaikka jo tasavallan aikana – ja etenkin sen lopulla – Roomassa oli huomattavia, itseään esille tuovia mahtisukuja, keisari-perheen kaltainen julkinen instituutio oli kuitenkin uutta.

Mikäli Tiberiuksessa kuitenkin oli Tacituksen paikoin vihjailema, paikoin suoraan sanoma kateus päässyt nousemaan, ei Germanikuksen varotoimenpide riittänyt lannistamaan sitä, vaan keisari päätyi kutsumaan Germanikuksen takaisin Roomaan vielä saman vuoden (16 jaa.) aikana. Yhtenä houkuttimena kotiinpaluulle Tiberius käytti lupausta triumfista, jonka hän kertoi myönnetyn Germanicukselle. Tacituksen mukaan ”Tiberius oli päättänyt tuhota Germanikuksen osoittamalla hänelle näennäisesti kunnioitusta”.⁸⁷ Triumfissa ei kuitenkaan ollut kyse ainoastaan triumfaattorin omasta juhlasta, vaan sillä oli myös yhteisöllinen merkitys, joskin yleisön roolina oli alun perin vain ihailla kulku-een loistokkuutta ja vallan merkkejä. Keisariaikaa lähestyttäessä triumfin luonne muuttui, ja siitä tuli moninaisine ohjelmanumeroineen eräänlainen palkinto kansalle sen suosiosta. Triumfit olivat varattu ainoastaan keisarille tai hänen luvallaan myös keisari-perheen muille jäsenille.⁸⁸ Barrett on pannut merkille, että Germanikuksen loisteliäs triumfi oli samalla myös hänen viimeinen näyttäytymisensä roomalaisille, ja katsoo sen vaikuttaneen osaltaan Germanikuksesta jääneeseen positiiviseen mielikuvaan, jota hänen sukulaisensa ja jälkeläisensä saattoivat myöhemmin käyttää hyväkseen ajaessaan omia päämääriään.⁸⁹

Erityisesti Agrippinan oli naisen yhteiskunnallisesta asemasta johtuen turvauduttava mielikuvavaikuttamiseen. Antropologi Mireille Corbier on todennut, että Agrippinan mukanaolo miehensä sotaretkillä lisäsi Germanikuksen arvovaltaa ja levitti heistä käsitystä vallanperimyksen kärkipäässä olevana ruhtinasparina.⁹⁰ Lisäksi näin Agrippinalla oli tilaisuuksia yrittää vaikuttaa miehensä alaisuudessa olleisiin legiooniin. Varsinaisesta vähäreisyydestä ei tosin hänen kohdallaan voi aina puhua. Tacitus kertoo, kuinka Agrippinan ja Germanikuksen nuorin poika Gaius puettiin usein lastenkokoa olevaan sotilas-univormuun saappaineen, josta poika sai lempinimen Caligula (lat. *caliga*, saapas).⁹¹ Martin toteaaakin, että vaikka Germanicus onnistui vakuuttamaan niin kapinoivat legi-

oonalaiset kuin Tiberiuksenkin aikeistaan olla nousematta valtaistuimelle ennen aikojaan, Agrippinan käytös antaa ymmärtää, ettei hän yrittänyt juurikaan peitellä kunnianhimoisia suunnitelmiaan poikiensa varalle.⁹² Antiikin Rooman politiikkaa ja naisia tutkinut Richard A. Bauman katsoo, että Gaiukselle valittujen asujen taustalla saattoivat hyvinkin olla Agrippinan populistiset näkemykset.⁹³ Toisaalla Tacitus kertoo kuitenkin, kuinka Germanicus tavoitteli kansansuosiota Egyptin-matkallaan jäljittelemällä roomalaissankari Scipio Africanusta pukeutumalla kreikkalaisiin vaatteisiin ja pelkkiin sandaaleihin.⁹⁴ On tietysti mahdollista, että Agrippina puki myös miehensä.

Näyttävästä vallan esittämisestä kertoo myös Tacituksen kuvaus Germanikuksen ja Agrippinan osallistumisesta pitoihin kultaseppelöityinä, jolloin Syyrian maaherra Piso kritisoi heitä liiallisesta ylellisyydestä.⁹⁵ Luksus oli roomalaisessa yhteiskunnassa risti-riitainen asia. Toisaalta liiallinen luksus herätti paheksuntaa, mutta toisaalta vaateparsii, koristukset ynnä muut vallan tai arvoaseman symbolit toimivat erottautumisen merkeinä ja vallan hierarkioiden visualisointeina sekä ylläpitivät kantajiensa sosiaalista arvovaltaa.⁹⁶ Yleisesti ottaen kirjailijat hyökkäsivät luksusta vastaan, mutta, kuten Rooman keisariaikaan erikoistunut tutkija Riikka Hälikkä on pannut merkille, Agrippinan ulkomuodon kuvailun kohdalla Tacitus on poikkeuksellisen hiljainen.⁹⁷ Voidaan olettaa, että mikäli Agrippina olisi noudattanut tasavaltalaisihanteen mukaista vaatimatonta linjaa, kuten Augustus näyttävästi teki, Tacitus olisi antanut siitä tunnustusta.⁹⁸

Oman lisänsä esteettis-rituaaliseen vallankäyttöön tuovat Annaaleista löytyvät useat suorastaan teatraaliset kohtaukset. Vaikka onkin oletettava, että Tacitus osin muokkasi alkuperäisiä tapahtumia dramaattisemmiksi, tekivät ne varmasti jo itsessään vaikutuksen paikalla olleisiin ja edelleen kerrottuna myös muille roomalaisille.⁹⁹ Woodman huomauttaakin, että roomalaisessa historiankirjoituksessa oli pyrkimyksenä saada lukijat kokemaan tapahtumat sellaisina kuin niihin osallistuneet olivat kokeneet ne.¹⁰⁰ Vaikka tarvittava lisävärin tuominen oli saatavissa uskottavalla ja oikeasta elämästä tutulla tavalla, on kuitenkin syytä muistaa, että antiikin historioitsijat olivat monesti kiinnostuneempia todennäköisyyksistä kuin todellisuudesta.¹⁰¹

Tutkijat ovat suhtautuneet varauksella etenkin Tacituksen selostukseen Agrippinan näyttävästä poistumisesta kapinoivien legioonalaisten leiristä ja sen ratkaisevasta myötävaikutuksesta kapinan raukeamiseen.¹⁰² Barrett huomauttaa, että Suetoniuksen ja Cassius Dion versioissa tapahtumista sotilaiden kapina ei päättynyt aivan yhtä sujuvasti ja kokonaisvaltaisesti, vaan he sieppasivat Agrippinan ja päästivät hänet menemään vasta huo-

mattuaan Agrippinan raskaudentilan.¹⁰³ Santoro L'Hoir katsoo kohtausten olevan outo, mikäli sen yrittää lukea esityksenä historiallisesta tapahtumasta, mutta toimivan hyvin retorisena enteilynä Germanicuksen kuolemalle ja Agrippinan paluulle Roomaan miehensä tuhkien kera.¹⁰⁴ Voisi kuitenkin olettaa, että Agrippina olisi osannut hyödyntää roomalaisten käsityksiä naisten ja lasten fyysisestä heikkomuudesta ja siitä seuranneesta suojeluntarpeesta. Hän päätyi yrittämään hieman samantapaista taktiikkaa koettaessaan taivutella Tiberiukselta lupaa avioitua uudelleen.¹⁰⁵ Sääliävän naisen rooli ei kuitenkaan vaikuta olleen Agrippinalle luontevin tapa käyttäytyä, kuten esimerkiksi hänen reagointinsa panikoivien sotilaiden Reinin-sillan tuhoamisyrityksen yhteydessä osoittaa.¹⁰⁶ Woodman luonnehtiikin Agrippinan toimineen tässä ideaalikenraalin lailla.¹⁰⁷

Toisin kuin triumfit ja muut viralliset juhlallisuudet, tämänkaltaiset tapahtumat olivat Agrippinan ja Germanicuksen itsensä aikaansaamia ja siis riippumattomia Tiberiuksen tahdosta. Keisarin kontrollin ulkopuolella oli myös tiedonkulku Rooman valtakunnassa, sillä viestien vaihto tapahtui eri provinssien kuvernöörien, kauppiaiden ja veronkerääjien kautta.¹⁰⁸ Näin uutinen Germanicuksen äkillisestä sairastumisesta ja kuolemasta kesken tämän idänkiertueen pääsi leviämään pidäkkeettömästi vuonna 19.¹⁰⁹ Barrett katsoo Agrippinan ymmärtäneen ajoituksen merkityksen ja lähteneen paluumatkalle Roomaan surun ollessa vielä veres, vaikka merenkäynnin kannalta talvi oli huono vuodenaika matkustamiseen. Niin ikään Agrippinan muutaman päivän odottelu lähisaarilla Brundisiumin edustalla – Tacituksen mukaan Agrippina pyrki rauhoittumaan ja hillitsemään suruaan – antoi uutiselle hänen saapumisestaan tilaisuuden levitä.¹¹⁰ Tacitus kertoo, että tänä aikana Agrippinaa vastaanottamaan kaupunkiin kokoontuivat läheisistä ystäväistä, Germanicuksen alaisuudessa palvelleista ja Brundisiumin sekä lähikaupunkien vieraistakin ihmisistä koostuneet ”surevien joukot”. Tacitus liitti laskelmointia laivaston rantautumisen tyyliin todetessaan sen olleen ”tarkoituksellisesti järjestetty ilmaisemaan surua”.¹¹¹ Germanicuksen menehtymisen aiheuttamat poikkeuksellisen suuret julkisen surun ilmaukset osoittavat hänen sosiaalista statustaan ja tärkeyttään roomalaisille.¹¹² Toisin kuin Agrippina, Tiberius ei onnistunut esiintymisellään herättämään kansalaisten myötätuntoa, vaan keisarin etäinen ja pidättäytyvä suhtautuminen sekä Germanicuksen valtiollisten hautajaisten puute nakersivat hänen suosiotaan. Tacitus mainitsee Tiberiusta huolestuttaneen ”Agrippinan osaksi tullut yleinen suosio”.¹¹³

Germanicuksen kuoleman jälkeen Agrippinan esiintyminen Annaaleissa jää vähäiseksi, eikä hänen vaiheistaan ole täsmällistä tietoa. On kuitenkin viitteitä siitä, ettei Agrippina jäänyt viettämään hiljaiseloa miehensä kuoleman jälkeen vaan pyrki suosionsa ja

kontaktiensa avulla syrjäyttämään Tiberiuksen sekä nostamaan poikansa tämän tilalle valtaistuimelle. Antiikin Roomaa tutkinut Robert Rogers katsoo, että Tacituksen lyhyesti raportoimat, Agrippinalle ja tämän pojille määrätty huomattavat rajoitteet ja sanktiot toimivat tästä todisteena. Rogers on sitä mieltä, etteivät Tacitus ja muut Agrippinaan myönteisesti suhtautuneet kirjoittajat ottaneet tähän kohdistettuja syytteitä vakavasti vaan tyytyivät esittämään ne yksinomaan Tiberiuksen vainoharhaisuutena ja julmuutena.¹¹⁴ Toisena syynä Tacituksen hiljaisuudelle voi olla Susanne Dixonin huomauttama seikka: Tacituksella naisten roolina on pitkälti havainnollistaa yleisiä periaatteita tai valaista miespuolisen henkilöahmoa, eivätkä he niinkään edistä kerrontaa omista lähtökohdistaan.¹¹⁵

Agrippinan ja Germanicuksen kansansuosiota pitivät omalta osaltaan yllä dynastisen järjestelmän ja julio-claudiaanisen suvun valta-asemaa oikeuttavat julkiset menot, näytökset ja kunnianosoitukset, mutta he molemmat osasivat myös vedota kansanjoukkoihin tavalla, johon Tiberius ei kyennyt. Niin ikään Agrippinan dramatiikan taju vahvasti mielikuvaa heistä poikkeuksellisen vaikuttavana pariskuntana, joskin tämänkaltaisten tapahtumien kuvailuissa Tacituksen ottamat kirjailijan vapaudet näkynevät selvimmin.

Lopuksi

Tacituksen kuvauksen mukaan Germanicus ja Agrippina muodostivat ainoan myönteisen vastavoiman tyranniaa kohti vajoavalle keisarille. Todellisiin Agrippinaan, Germanicukseen ja Tiberiukseen on mahdotonta päästä käsiksi, mutta Tacituksen selostus tapahtumista heijastaa heistä jääneitä käsityksiä ja tarjoaa näköalan yhteen Rooman historian mielenkiintoisimmista ajanjaksoista. Agrippina ja Germanicus eivät missään vaiheessa saaneet valtaistuinta haltuunsa, joten heidän vaikuttamismahdollisuutensa kanavoituivat pitkälti ideologisen vallankäytön kautta. Michael Mannin valtateoriassa ideologinen valta nousee merkityksen kategorioiden ja käsitteiden, yhteisesti jaetun normiston sekä esteettisten ja rituaalisten käytäntöjen pohjalta. Vaikka Mannin ideologisen vallan lähteet osoitautuivat käyttökelpoisiksi kattokäsitteiksi, ne eivät huomioi esimerkiksi sukupuolen merkitystä. Niin mahtinaiset kuin -miehet joutuivat patriarkalisissakin yhteiskunnissa jatkuvasti toimimaan sukupuolensa aiheuttamien rajoitteiden ja mahdollisuuksien puitteissa. Myös ihmisten päämäärien tavoitteluun keskittyminen laiminlyö jossain määrin yhteiskunnallisten rakenteiden ja arvostusten vaikutusta ihmisten ajatteluun ja käyttäytymiseen. Kuten Sosiologi J.M. Whitmeyer on pannut merkille, Mannin valtateoriassa ei myöskään

tule esille sopivaksi katsottujen tietojen, taitojen tai käyttäytymisen siirtäminen eteenpäin – tai epäsopivaksi miellettyjen kitkeminen – mikä vaikuttaisi olevan myös yksi ideologisen vallan tekniikka.¹¹⁶ Tacitus toimi vallankäyttäjänä juuri tällä Mannin teorian ulkopuolisella alueella, kun hän kirjoituksillaan korosti tiettyjä Agrippinan ja Germanicuksen piirteitä ja samalla jätti heidän toiset elämänalueensa kirjoitustensa ulkopuolelle.

Viitteet

- 1 Tac. Ann. 2.72.
- 2 Tästä eteenpäin käytän lyhyempää nimitystä Agrippina.
- 3 Esim. Castrén & Pietilä-Castrén 2000, 555; ks. Tacituksen lähteiden käytöstä Martin 1984, 199–207; Mellor 1999, 89–90.
- 4 Tac. Ann. 1.1; Ks. Hälikkä 2004, 38; Martin 1984, 25.
- 5 Ks. esim. Barrett 2002, 229.
- 6 Martin 1981, 115.
- 7 Larsson Lovén 2010a, 9. Avioituminen toi esille myös lainmukaista ja henkilökohtaista statusta. Siksi avioliittojen merkitys koski käytännössä katsoen kaikkia antiikin yhteiskunnissa.
- 8 Ks. esim. Olson 2008, 5; Spencer-Wood 1999, 179.
- 9 Mann 1986, 1–6.
- 10 Sweely 1999, 2.
- 11 Tac. Ann. 1.4.
- 12 Mann 1986, 22.
- 13 Mann 1986, 169. Ks. myös Whitmeyer 1997, 219.
- 14 Tac. Ann. 1.7.
- 15 Tacitus käyttää Claudia Livia Julian nimestä muotoa Livia, mutta seuraan tässä työssä yleisesti noudatettua tapaa käyttää ko. henkilön kutsumanimeä Livillaa välttääkseni sekaannukset Tiberiuksen Livia-nimiseen äitiin.
- 16 Corbier 1995, 183–184; Mullens 1942, 60.
- 17 Corbier 1995, 185. Vrt. myös Tac. Ann. 1.4.
- 18 Hallett 1984, 176. Ks. avioliittojen kautta saavutettavissa olevista sukulaisuusyhteyksistä, verkostoista ja sosiaalisesta pääomasta esim. Bourdieu 1986, 249–250.
- 19 Tac. Ann. 2.43.
- 20 Keltanen 2002, 128. Ks. myös Larsson Lovén 2010b, 204; Agrippinan ja Germanicuksen harmonisesta liitosta Vidén 1993, 41–42, 47.
- 21 Ks. roomattarien yhteiskunnallisesta asemasta ja vaikuttamismahdollisuuksista esim. Bauman 1994, 1–7.
- 22 Tac. Ann. 4.52. Riidan aihe koski Agrippinan serkun oikeudenkäyntiä.
- 23 Tac. Ann. 1.42. Vrt. Tac. Ann. 2.53.
- 24 Tac 2.14–15.
- 25 Barrett 1999, 18, 22; 2002, 78. Ks. myös O’Gorman 2000, 47–48.
- 26 Ks. esim. Tac. Ann. 1.33.
- 27 Barrett 1999, 6–7.
- 28 Tac. Ann. 1.40–42. Hallett on pannut merkille, että kyseessä ei ole Tacitukselta vain satunnainen kommentti. Tacitus mainitsee Annaalien alussa (1.3.1.) Agrippan tekemät palvelukset Roomalle ja Augustuksen hyväksyvän suhtautumisen tähän. Nyt Agrippan tytär palveli isänmaata ja osoitti kykynsä johtaa taistelua, mutta tällä kertaa vallassa oleva keisari ei osannutkaan arvostaa sitä. Tilanteen kuvaus vahvistaa käsitystä Agrippinasta Tiberiuksen uhrina. Hallett 1984, 339–340.
- 29 Barrett 1999, 27.
- 30 Mann 1984, 295. On kuvaavaa, että roomalaisen virkamiehen ura, *cursus honorum*, piti aina sisällään sotapalveluksen suorittamisen. Ks. esim. Castrén & Pietilä-Castrén 2000, 113.

- 31 Mann 1986, 281.
 32 Tac. Ann. 1.7. Ks. myös 1.31.
 33 Martin 1981, 140–141; ks. myös Wiedemann 1989, 21. Martin katsoo lisäksi, että Tacituksen esitys Tiberiuksen teeskennellystä vastahakoisuudesta ryhtyä keisariksi juontuu antiikin aikoina vallinneista käsityksistä henkilön muuttumattomuudesta. Tacituksessa Tiberiuksen käytös kautensa alussa oli ristiriidassa kauden lopun toimien kanssa, joten alkuvaiheen oli oltava teeskentelyä. Martin 1981, 105–106. Ks. myös Woodman 1998, 159–161. Woodman katsoo Tiberiuksen olleen alusta lähtien vastahakoinen ja yksinäinen keisari, mistä on nähtävissä viitteitä Tacituksenkin selostuksessa
 34 Woodman 1998, 56–57. On myös hyvä muistaa, että Caesarin marssista armeijoiheen Roomaan oli tuossa vaiheessa kulunut vasta muutama vuosikymmen.
 35 Tac. Ann. 1.31, 35. Ks. myös Tac. Ann. 1.16.
 36 Martin 1981, 129.
 37 Tac. Ann. 2.26.
 38 Mann 1986, 250, 307.
 39 Goodyear 1970, 23–24; Martin 1981, 115; Wiedemann 1989, 23.
 40 Martin 1981, 107–108.
 41 Tosin Barrett on sitä mieltä, että Germanicus oli monessa suhteessa epäpätevä sotapäällikkö. Barrett 1999, 26.
 42 Tac. Ann. 1.49, 1.71, 1.61.; Woodman 1998, 114; myös 1988, 169.
 43 Tac. Ann. 1.61–62; 2.26.
 44 Goodyear 1970, 29; ks. Tacituksessa moralistina Mellor 1999, 94–98.
 45 Santoro L'Hoir 1992, 2. Sitä vastoin alaluokkaisemmat *homo* ja *mulier* sisälsivät ajatuksen esimerkiksi ulkomaalaisista paheista, ahneudesta, luksuksen tavoittelusta, salaliitto- ja kulttitoiminna.
 46 Mann 1986, 22; Sweely 1999, 2.
 47 Roomalaisten yhteiskunnassa *pudicitia* miellettiin henkilökohtaiseksi ominaisuudeksi, jota tuli julkisesti ilmaista ja pitää toisten nähtävillä. Langlands 2002, 37. Ks. hedelmällisyyden arvostamisesta Fraschetti 2001, 5; Treggiari 1991, 100–102, 104, 404. Myös Augustuksen säättämät avioliittolait pyrkivät lisäämään etenkin yläluokan syntyvyyttä lupaamalla yli kolmen lapsen vanhemmille erioikeuksia.
 48 Esim. Dixon 2001, 33, 37, 151–152.
 49 Tac. Ann. 1.41.
 50 Tacitus antaa tunnustusta Germanicukselle siitä, että tämä oli naimisissa vain kerran ja kaikki Germanikuksen lapset olivat avioliitossa syntyneitä. Hän kertoo Germanikuksen myös olleen ”kohtuullinen haluissaan”. Tac. Ann. 2.73. Ks. miehiin kohdistetuista seksuaalimoraalivaatimuksista Dixon 2001, 35–36; Treggiari 1991, 106–107.
 51 Juschka 2009, 140, 144–145.
 52 Mellor 1999, 87.
 53 Ks. Tac. Ann. 2.5–6, 13
 54 Tac. Ann. 2.26; ks. myös Tac. Ann. 2.5.
 55 Hallett 1984, 331; Martin 1981, 117. Tiberiuksen käskylle on annettu myös muita vaihtoehtoisia ja/tai täydentäviä motiiveja. Ks. esim. Wiedemann 1989, 23–24. Germanikuksen idänkonnuksesta ks. myös Martin 1981, 116; Wiedemann 1989, 5.
 56 Whitmeyer 1997, 213, 220.
 57 Tac. Ann. 6.25. Lisäksi Tacitus liittää Agrippinaan sellaisia maskuliinisivahteisia sanoja kuten *ferox* (ks. nootti 115) ja *atrox* (esim. ”uhmaileva”). Ks. esim. Ginsburg 2006, 23.
 58 Tac. Ann. 1.69. Ks. myös Bauman 1994, 140; Woodman 1998, 125–126.
 59 Evans 1991, 27; Dixon 2001, 103.
 60 Tac. Ann. 3.33. Ks. myös Martin 1981, 126.
 61 Barrett 1999, 27.
 62 Dixon 2001, 151.
 63 Ks. esim. Ginsburg 2006, 113–114.
 64 Tac. Ann. 2.55: ”[Plancina] seurasi ratsuväen ja apujoukkojen harjoituksia ja solvasi Agrippinaa ja Germanicusta”. Santoro L'Hoir tosin huomauttaa, että koska Plancinaan viittaava tekstinpätkä on epäselvä ja Tacituksella on naisvastaista agendaa, ei ole varmuutta, oliko Plancina todellisuudessa manipuloinut sotilasharjoituksia. Santoro L'Hoir 2006, 119–120.
 65 Vidén 1993, 44.

- 66 Ks. esim. Ginsburg 2006, 112.
 67 Arthur 1987, 79.
 68 Spencer-Wood 1999, 179.
 69 Santoro L'Hoir 2006, 134–136, 201.
 70 Tac. Ann. 1.39.
 71 Santoro L'Hoir 2006, 135. Vrt. Barrett 1999, 26.
 72 Tac. Ann. 1.40.
 73 Larsson Lovén 2010b, 215.
 74 Ks. esim. Barrett 1999, 15.
 75 Tac. Ann. 4. 53. Ks. myös Hälikkä 2002, 94.
 76 Mann 1984, 22–23; Whitmeyer 1997, 220. Ks. myös Syrjämaa 2003, 7–8.
 77 Vestaalit oli ainoa valtiollinen papittarista koostuva ryhmä. Toisaalta eräiden merkittävien uskonnollisten toimien suorittaminen edellytti myös naisen osallistumista papitarpuolison ominaisuudessa. Ks. esim. Mustakallio 2010, 15–16.
 78 Ks. esim. Tac. Ann. 2.49.
 79 Barrett 2002, 160. *Flamen*-papeista tärkein, *flamen Dialis*, Juppiterin ylipappi, ei saanut mm. ratsastaa, nähdä aseistettuja sotilaita, vanhoa, saada avioeroa, koskettaa vainajaa tai oleskella paikalla, jossa vainaja oli poltettu. Ks. esim. Castrén & Pietilä-Castrén 2000, 175.
 80 Tac. Ann. 1.61–62. Hyvä joukkomoraali on suurelle armeijalle tärkeää, muutoin se hajoaa helposti. Ks. Mann 1993, 258.
 81 Evans 1991, 180–181; Woodman 1998, 117, myös 1988, 169. Ks. myös Mustakallio 2005, 181.
 82 Tac. Ann. 2.14. Barrett huomauttaa unen sisällön vihjaavan, että Tacituksen kuvaus Germanicuksen ja Livian huonoista suhteista on virheellinen, sillä Germanicuksen hyväksi tulkitsemassa unessa nimenomaisesti Livia esiintyi positiivisessa sävyssä. Barrett 2002, 78–79.
 83 Berg 2002, 41. Ks. myös Syrjämaa 2003, 11.
 84 Suet. *Cal.* 8.
 85 O'Gorman 2000, 131.
 86 Tac. Ann.
 87 Tac. Ann. 2.26, 42. Ks. Tacituksen kuvaus triumfista 2.41.
 88 Hälikkä 2003, 19–20. Ks. myös Castrén & Pietilä-Castrén 2000, 598–599.
 89 Barrett 1999, 23, 29. Ks. myös Barrett 2002, 55: vielä kolmannella vuosisadalla juhlittiin Germanicuksen syntymäpäivää, mikä kertoo kolmannella vuosisadalla maineen kestämisestä.
 90 Corbier 1995, 184; ks. myös Mullens 1942, 60.
 91 Tac. Ann. 1.41; 1.69.
 92 Martin 1981, 131. Ks. myös Barrett 1999, 24.
 93 Bauman 1994, 140.
 94 Tac. Ann. 2.59.
 95 Tac. Ann. 2. 57.
 96 Olson 2008, 5, 96, 80–112.
 97 Hälikkä 2002, 93.
 98 Ks. Barrett 1999, 7; Ginsburg 2006, 124.
 99 Ks. esim. Ginsburg 2006, 113.
 100 Woodman 1988, 165–166.
 101 Woodman 1988, 178; 1998, 81.
 102 Ks. Tac. 1.40–44.
 103 Barrett 1999, 26. Ks. myös Suet. *Cal.* 48; Dio 57.5.6.
 104 Santoro L'Hoir 2006, 63.
 105 Tac. Ann. 4.53.
 106 Ks. Tac. Ann. 1.69.
 107 Woodman 1998, 125–126.
 108 Ks. esim. Mann 1986, 310–313; 1993, 105; Wiedemann 1989, 5.
 109 Ks. Tac. Ann. 2.72, 75, 82.
 110 Barrett 1999, 30–31. Ks. myös Tac. Ann. 2. 75, 77; 3.1.
 111 Tac. Ann. 3.1.
 112 Mustakallio 2005, 184, 187.
 113 Tac. Ann. 3.3–5. Ks. myös Barrett 2002, 218; Bauman 1994, 142.
 114 Rogers 1931, 141–168. Ks. myös Barrett 1999, 32–39. Lisähämääryyttä Agrippinan vaiheisiin tuo myös se, että Annaalien viidennestä kirjasta on säilynyt vain katkelma.

- 115 Dixon 2001, 20. Tacitus luonnehtii Agrippinaa sanalla *ferocia*, jota käytettiin kuvamaan kapi-nallista ja uhmakasta luonnetta sekä kunnianhimoa. Siihen liittyy usein myös poliittinen kapi-nallisuus tai *princepsin* aktiivinen vastustaminen. Ks. Traub 1953, 259–261.
- 116 Whitmeyer 1997, 220.

Lähteet

- Tacitus: *The Annals: Books I–III*. Varustettu Clifford H. Mooren ja John Jacksonin englanninkielisellä käännöksellä (1931). Loeb Classical Library, London 1992.
- Tacitus: *The Annals: Books IV–VI, XI–XII*. Varustettu John Jacksonin englanninkielisellä käännöksellä (1937). Loeb Classical Library, London 1951.
- Tacitus: *Keisariillisen Rooman historia*. Suomentanut Iiro Kajanto. Juva 2004.
- Suetonius in two volumes: 1–2. Varustettu J.C. Rolffen (1913–1914) englanninkielisellä käännöksellä. Loeb Classical Library, London 1950–1951.
- Suetonius: *Rooman keisarien elämäkertoja*. Suom. J.A. Hollo. WSOY, Porvoo 1960.
- Dio's Roman history in nine volumes: 7: Books LVI–LX. Varustettu Earnest Caryn englanninkielisellä käännöksellä. Loeb Classical Library, London 1924.

Kirjallisuus

- Arthur, Marilyn: *Venus Enthroned: The Roman Period – "Liberated" Women: The Classical Era. Becoming visible: Women in European History*. Toim. Renate Bridenthal, Claudia Koonz, Susan Stuard. Houghton Mifflin, Boston 1987.
- Barrett, Anthony A.: *Agrippina: Sex, Power, and Politics in the Early Empire*. Yale University Press, New Haven and London 1999.
- Barrett, Anthony A.: *Livia – First Lady of Imperial Rome*. Yale University Press, New Haven and London 2002.
- Bauman, Richard: *Women and Politics in Ancient Rome*. Routledge, London 1994.
- Bourdieu, Pierre: *The Forms of Capital. The Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. Toim. John G. Richardson. Greenwood Press, New York 1986.
- Berg, Ria: *Wearing Wealth. Women, Wealth and Power in the Roman Empire*. Acta Instituti Romani Finlandiae 25, 2002.
- Castrén, Paavo; Pietilä–Castrén Leena: *Antiikin käsikirja*. Otava, Helsinki 2000.
- Corbier, Mireille: *Male Power and Legitimacy Through Women: the Domus Augusta under the Julio-Claudians. Women in Antiquity: New Assessments*. Toim. Richard Hawley & Barbara Levick. Routledge, London 1995.
- Dixon, Susanne: *Reading Roman Women. Sources, Genres and Real Life*. Duckworth, London 2001.
- Evans, John K.: *War, Women and Children in Ancient Rome*. Routledge, London 1991.
- Fraschetti, Augusto: *Roman women*. Toim. Augusto Fraschetti; kääntänyt englannin kielelle Linda Lappin. The University of Chicago Press, Chicago 2001.
- Ginsburg, Judith: *Representing Agrippina. Constructions of Female Power in the Early Roman Empire*. Oxford University Press Inc., New York 2006.
- Goodyear, F.R.D.: *Tacitus. Greece & Rome: New Surveys in the Classics* No. 4. Clarendon Press, Oxford 1970.
- Hallett, Judith P.: *Fathers and Daughters in Roman Society. Women and the Elite Family*. Princeton University Press, Princeton 1984.
- Hälikkä, Riikka: *Discourses of Body, Gender and Power in Tacitus. Women, Wealth and Power in the Roman Empire*. Acta Instituti Romani Finlandiae 25, 2002.
- Hälikkä, Riikka: *Juhliva keisari, juhliva Rooma. Vallan juhlat. Juhlivan vallan kulttuuri antiikista nykypäivään*. Toim. Taina Syrjämaa. Kirja-Aurora, Turku 2003.
- Hälikkä, Riikka: *Kuin orjuudessa – Tacituksen retorinen Rooma. Historioita ja historiallisia keskusteluja*. Toim. Sami Louekari ja Anna Sivula. Historia Mirabilis 2. Turun Historiallinen Yhdistys, Turku 2004.

- Juschka, Darlene M.: *Political Bodies/Body Politic: The Semiotics of Gender*. CT: Equinox Pub., Oakville, cop. 2009.
- Keltanen, Minerva: The Public Image of the Four Empresses – Ideal Wives, Mothers and Regents? *Women, Wealth and Power in the Roman Empire*. Acta Instituti Romani Finlandiae 25, 2002.
- Langlands, Rebecca: *Sexual Morality in Ancient Rome*. Cambridge University Press, Cambridge 2002.
- Larsson Lovén, Lena: Marriage in Ancient Greco-Roman Sources and Societies. *Ancient Marriage in Myth and Reality*. Toim. Lena Larsson Loven & Agneta Stromberg. Cambridge Scholars Publishing, Newcastle upon Tyne 2010. (2010a)
- Larsson Lovén, Lena: Marriage and Marital Ideals on Roman Funerary Monuments. *Ancient Marriage in Myth and Reality*. Toim. Lena Larsson Loven & Agneta Stromberg. Cambridge Scholars Publishing, Newcastle upon Tyne 2010. (2010b)
- Mann, Michael: *The Sources of Social Power. Volume 1, A History of Power from the Beginning to AD 1760*. Cambridge University Press, Cambridge 1986.
- Mann, Michael: *The Sources of Social Power. Volume 2, The Rise of Classes and Nation-states, 1760–1914*. Cambridge University Press, Cambridge 1993.
- Martin, Ronald: *Tacitus*. Batsford, London 1981.
- Mellor, Ronald: *The Roman Historians*. Routledge, London 1999.
- Mullens, H. G.: The Women of the Caesars. *Greece & Rome*, 11 (32) 1942, 59–67.
- Mustakallio, Katariina: Roman Funerals: Identity, Gender and Participation. *Hoping for Continuity. Childhood, Education and Death in Antiquity and the Middle Ages*. Acta Instituti Romani Finlandiae 33 Rome 2005.
- Mustakallio, Katariina: Creating Roman Identity: Exemplary Marriages. Roman Model Marriages in the Sacral and Historical Sphere. *Ancient Marriage in Myth and Reality*. Toim. Lena Larsson Loven & Agneta Stromberg. Cambridge Scholars Publishing, Newcastle upon Tyne 2010.
- O’Gorman, Ellen: *Irony and Misreading in the Annals of Tacitus*. Cambridge University Press, Cambridge 2000.
- Olson, Kelly: *Dress and the Roman Woman: Self-presentation and Society*. Routledge, New York 2008.
- Rogers, Robert Samuel: The Conspiracy of Agrippina. *Transactions and Proceedings of the American Philological Association*, 62 1931, 141–168.
- Santoro L’Hoir, Francesca: *The Rhetoric of Gender Terms: ‘Man’, ‘Woman’, and the Portrayal of Character in Latin Prose*. E. J. Brill, Leiden 1992.
- Santoro L’Hoir, Francesca: *Tragedy, Rhetoric and the Historiography of Tacitus’ ‘Annales’*. The University of Michigan Press, Ann Arbor 2006.
- Spencer-Wood, Suzanne M.: Gendering Power. *Manifesting Power: Gender and the Interpretation of Power in Archaeology*. Toim. Tracy L. Sweely. Routledge, London 1999.
- Syrjämaa, Taina: Vallan juhlat. *Vallan juhlat. Juhlivan vallan kulttuuri antiikista nykypäivään*. Toim. Taina Syrjämaa. Kirja-Aurora, Turku 2003.
- Sweely, Tracy L.: Introduction. *Manifesting Power: Gender and the Interpretation of Power in Archaeology*. Toim. Tracy L. Sweely. Routledge, London 1999.
- Traub, Henry W.: Tacitus’ Use of ‘Ferocia’. *Transactions and Proceedings of the American Philological Association*, 84 1953, 250–261.
- Treggiari, Susan: *Roman Marriage: Iusti Coniuges from the Time of Cicero to the Time of Ulpian*. Clarendon Press, Oxford 1991.
- Wiedemann, Thomas: *The Julio-Claudian emperors: AD 14–70*. Bristol Classical P., Bristol 1989.
- Vidén, Gunhild: *Women in Roman Literature. Attitudes of Authors Under the Early Empire*. Acta Universitatis Gothoburgensis, Göteborg 1993.
- Whitmeyer, J. M.: Mann’s Theory of Power – A (Sympathetic) Critique. *The British Journal of Sociology*, 48 (2) 1997, 210–225.
- Woodman, A.J.: *Rhetoric in Classical Historiography*. Areopagitica Press, Portland, Oregon 1988.
- Woodman, A.J.: *Tacitus Reviewed*. Clarendon Press, Oxford 1998.